

Ο ΚΟΡΑΗΣ Κ' Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

(Συνέχεια από το προηγούμενο τεύχος)

Μετάφραση του συνεργάτη μας
κ. ΦΡΙΞΟΥ Σ. ΜΑΡΑΘΕΥΤΗ

Πέντε χρόνια αργότερα επρόκειτο να δημοσιέψει το «Υπόμνημα δια την κατάσταση της Ελλάδος», το κείμενο διάλεξης που έδωσε στην Εταιρεία Παρατηρητών του Ανθρώπου στο Παρίσι το 1803. Αυτή ήταν ιδιαίτερα διορατική, αν και κατ' ανάγκη προπαγανδιστική ανάλυση των αλλαγών που σημειώνονταν στην ελληνική κοινωνία κατά τις κρίσιμες δεκαετίες πριν από την έκρηξη του ενόπλου αγώνα για ανεξαρτησία. Ορθά είδε ο Κοραής την αναγκαία συνάρτηση ανάμεσα στην αξιοθαύμαστη εμπορική αναγέννηση και την συνακόλουθο δημιουργία μιας ισχυρής ελληνικής εμπορικής διασποράς σκορπισμένης από το Αμστερνταμ ως τη Βομβάη και την άνθηση του «Νεοελληνικού Διαφωτισμού». Αναφερόμενος στην εμφάνιση για πρώτη φορά εκατομμυριούχων ανάμεσα σ' ένα λαό, ο οποίος ήταν συνηθισμένος να θεωρεί τους λίγους εκείνους που κατείχαν κεφάλαιο εκατόν πούγγιων σαν ιδιαίτερα ευνοούμενους της τύχης, έγραψε ότι οι έμποροι αυτοί στην διαχείριση του πλούτου τους, προηγουμένως στηρίζονταν σε Ευρωπαίους, τώρα όμως ολοένα και περισσότεροι στρέφονταν στη νεολαία του Έθνους τους, η οποία ενθαρρυσμένη από το δόλωμα του μεγάλου εισοδήματος, αναζητούσε ανώτερη μόρφωση. Η μελέτη των γλώσσων των χωρών με τις οποίες είχαν εμπορικές σχέσεις έδινε στους νεαρούς εμπόρους «μια γεύση μάθησης και γραμματίων».

Η επιθυμία να μορφωθούν και να μεταβούν στο εξωτερικό που κυριαρχούσε στην ψυχή των νέων κι η επιθυμία που ο πλούτος ενέπνεε σε κείνους που τον είχαν, τους έκανε να επεκτείνουν από τη μια το εμπόριο τους με γραφεία σε ξένες χώρες κι από την άλλη να αυξάνουν τα μέσα διδασκαλίας στη διάθεση τουλάχιστον των παιδιών τους.

Ενα άλλο σπουδαίο πολιτικό φυλλάδιο αυτής της περιόδου έφερε τον τίτλο «Τι

συμφέρει εις την ελευθερωμένην από τους Τούρκους Ελλάδα να πράξει εις τας παρούσας περιστάσεις; Διάλογος δύο Γραϊκών όταν ήκουσαν διά τας λαμπράς νίκας του Αυτοκράτορος Ναπολέοντος (1805)». Μ αυτό ο Κοραής ζητούσε ν' απομακρύνει τους Έλληνες από την πατροπαράδοτη πίστη τους στους Ρώσους, τους ορθόδοξους ομόθρησκους τους, ότι απ' αυτούς θα προερχόταν η ελευθερία τους και να τους κάνει να προσβλέπουν προς τους Γάλλους μάλλον για την ελευθερία τους. Όταν οι Γάλλοι επιδόθηκαν σε κατακτητικούς πολέμους ο Κοραής ισχυριζόταν ότι το εκαναν για να ελευθερώσουν τους λαούς από τους δικούς τους τυράννους. Με τους Αγγλους συνέβαινε ακριβώς το αντίθετο.

«Πιο εγωιστές, πιο προσηλωμένοι στο εμπόριο και πιο φιλάργυροι κι από τους αρχαίους Χαλκηδόνιους, οι Αγγλοι ασχολούνται μέρα νύχτα για ν' αυξήσουν την επιτυχία τους, κι αν ακόμα αυτό σημαίνει να τρέφονται με το αίμα ολόκληρου του κόσμου... Κατακτούν την Ινδία όχι για να ελευθερώσουν τους Ινδούς από τους δικούς τους τυράννους αλλά για να πλουτίσουν με τον καθημερινό τους ιδρώτα».

Στα υστεροτερα του χρόνια ωστόσο ο ενθουσιασμός του Κοραή για τον Ναπολέοντα μειώθηκε πολύ και κατά τη γεροντική του ηλικία τον χαρακτήρισε «τυράννο των τυράννων».

Με την αποχώρηση των γαλλικών δυνάμεων από τη Μέση Ανατολή οι ελπίδες του Κοραή για την άμεση απελευθέρωση των υπόδουλων λαών της Οθωμανικής αυτοκρατορίας διαλύθηκαν. Από δω και πέρα κύριος στόχος των ενεργειών του θα ήταν ν' ανυψώσει το μορφωτικό και πνευματικό επίπεδο των αδελφών του Ελλήνων και πάνω απ' όλα να τους βοηθήσει να γνωρίσουν την λαμπρή κληρονομιά των αρχαίων προγόνων

τους. Δε φαίνεται να σκέφτηκε ποτέ τις πρακτικές δυσκολίες που συνεπάγεται η απόκτηση της ανεξαρτησίας από τους Οθωμανούς. Μάλλον φαίνεται να πίστευε ότι κατά κάποιο τρόπο αυτή θα προσφερόταν στους Έλληνες σαν επιβράβευση των αρετών τους.

Το κύριο μέσο για την προσπάθεια του Κοραή να ενσταλάξει στους Έλληνες την επιθυμία να μιμηθούν την Φωτισμένη Ευρώπη και να ξαναζωντανέψουν τα περασμένα μεγαλεία της φυλής τους, ήταν η Ελληνική βιβλιοθήκη. Η φιλόδοξη αυτή εκδοτική προσπάθεια εγκαινιάστηκε το 1805 σ' απάντηση στο ερώτημα των αδελφών Ζωσιμά, πλούσιων εμπόρων από τα Γιάννινα, πως καλύτερα μπορούσε να επιταχυνθεί η επερχόμενη επανάσταση στην Ελλάδα. Σ' απάντηση ο Κοραής συνέλαβε το σχέδιο να κυκλοφορήσει σ' εκδόσεις που απόβλεπαν στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό, το μεγαλύτερο μέρος των κλασικών έργων, αρχίζοντας με τον Όμηρο. Οι εκδόσεις αυτές θα επιχορηγούνταν από τους αδελφούς Ζωσιμά, και θα διανέμονταν δωρεάν σε απορφανεμένους κι απόρους σπουδαστές. Η εξαιρετική μάθηση του Κοραή κι η καταπληκτική του φιλοπονία θα εξασφάλιζαν την έκδοση κατά τα επόμενα είκοσι χρόνια ολόκληρης σειράς κλασικών κειμένων, κυρίως εκείνων με πολιτικό και ηθικό περιεχόμενο.

Τις εκδόσεις προλόγιζε με μακροσκελείς εισαγωγές, γνωστές σαν «Αυτοσχέδιοι στοχασμοί περί της Ελληνικής παιδείας και γλώσσας» στις οποίες ανέπτυξε τις σκέψεις του πάνω σε πολιτικά, εκπαιδευτικά και γλωσσικά θέματα. Μια από τις σφοδρότερες του επικρίσεις στρέφονταν εναντίον του μοναχικού κλήρου τον οποίο θεωρούσε κατά το πλείστο αδαή, εχθρό της προόδου και πνευματικά στείρο. Αν και συμμεριζόταν πολλές από τις αντικληρικές διαθέσεις του Διαφωτισμού, πρόσεχε πάντοτε ώστε ν' ακολουθεί τη μέση οδό ανάμεσα σ' ο.τι αποκαλούσε «τη Σκύλλα του αθεισμού και την Χάρυβδη της δεισιδαιμονίας», για να μην θίξει την θρησκευτική ευαισθησία των συμπατριωτών του, των οποίων τη δριμεία προκατάληψη κατά του καθολικισμού συμμεριζόταν πλήρως. Όσες κι αν ήταν οι ατέλειες της Ορθόδοξης Εκκλησίας δεν ήταν τίποτε, πίστευε, σε σύγκριση μ' εκείνες της παπωσύνης, και «το να καταδικάζει ένας την Ορθόδοξη εκκλησία λόγω της ηδυπά-

θειας λίγων ιερωμένων σατραπών που γλεντούσαν στην «Κωνσταντινούπολη», ήταν εμφανώς άδικο.

Θλιβόταν ο Κοραής για την αδιαφορία τόσο πολλών Ελλήνων, κι ιδιαίτερα του κλήρου, ο οποίος έπρεπε να γνωρίζει καλύτερα, για τα υλικά κατάλοιπα της ελληνικής αρχαιότητας. Εξοργίστηκε με την περίφημη πώληση στον Ε.Δ. Κλαρκ του κώδικα που περιείχε τους Διαλόγους του Πλάτωνα από τη Μονή του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην Πάτμο και παραπονεθήκε πικρά στον πρόλογο του στην έκδοση του Ισοκράτη ότι οι Ευρωπαίοι μάδισαν την Ελλάδα «απόλα τα μνημεία και κατάλοιπα της αρχαίας δοξασ της», πρόσθεσε ωστόσο ότι αυτοί τουλάχιστον εξασφάλισαν τη διατήρησή τους, γι αυτό δεν καταδικάζει τόσο τους ξένους άρπαγες των ελληνικών θησαυρών όσο εκείνους από τους συμπατριώτες του, οι οποίοι είτε από άγνοια είτε από βουλιμία, ήσαν πρόθυμοι να υποθηκεύσουν την αρχαία κληρονομιά της χώρας τους σε ξένα έθνη.

Ο Κοραής δεν ήταν καθόλου ο μόνος, ανάμεσα στην αναδυόμενη ελληνική διάνοηση, ο οποίος ανέπτυξε ένα σχεδόν έμμοιο ενδιαφέρον για τη δόξα που ήταν κάποτε Ελλάδα. Ήταν ακριβώς κατά τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, για παράδειγμα, όταν Έλληνες πατριώτες, παρά την αντίθεση των αρχών της Ορθόδοξης εκκλησίας, άρχισαν να δίνουν στα παιδιά τους ονόματα μεγάλων ανδρών της αρχαίας Ελλάδας στα νεώτερα χρόνια, ήταν οι συζητήσεις, που κάποτε διεξάγονταν με καταπληκτικό φανατισμό και πάθος, σχετικά με τη μορφή της γλώσσας που ταίριαζε στην αναγεννημένη Ελλάδα. Στο ένα άκρο του φάσματος ήσαν εκείνοι που διατεινόταν ότι με την επάνοδο στην καθαρότητα της αττικής διαλέκτου, οι Έλληνες θ' αποδεικνύονταν άξιοι του παρελθόντος τους. Στο άλλο άκρο ήσαν εκείνοι που ισχυριζόνταν ότι η καθομιλουμένη η δημοτική γλώσσα του λαού έπρεπε ναποτελέσει τη βάση του γραπτού λόγου.

Ο Κοραής, που έπαιξε αποφασιστικό ρόλο σ' αυτές τις συζητήσεις, συνηγορούσε για την μέση οδό. Ανησυχώντας μήπως η διαμόρφωση της γλώσσας αφεθεί «στα χέρια του αγροίκου όχλου», θεωρώντας την υιοθέτηση αρχαϊκής μορφής της γλώσσας σαν τυραννική, η γνώμη του ήταν όπως η καθομιλουμένη αποτελέσει τον πυρήνα του

γραπτού λόγου, αφού απαλλαγεί από ξένες λέξεις και φράσεις. Όταν η Ελλάδα αποκτήσε την ανεξαρτησία της, επικράτησαν οι θιασώτες της καθαρεύουσας, οι οποίοι πολλές φορές επικαλούνταν τον Κοραή σαν αυθεντία για την επιβολή της αρχαϊζουσας μορφής της γλώσσας. Στην πραγματικότητα ωστόσο η γνώμη του Κοραή στο θέμα της γλώσσας, το οποίο υπήρξεν ένα πολύ λεπτό και ευαίσθητο ζήτημα μέχρι σχεδόν των ημερών μας, ήταν βασικά λογική και μετριοπαθής.

Φυσική συνέπεια της εμμονής του Κοραή στο κλασικό παρελθόν της Ελλάδας ήταν η αποστροφή του για το μεσαιωνικό Χριστιανικό παρελθόν της. Γνήσιο τέκνο του Διαφωτισμού, συμεριζόταν την περιφρονηση του Βολταίρου και του Γίββων για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και για ότι αυτή έσπεκε. Στο πνεύμα του οχολαστικισμού που επικρατούσε στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία ο Κοραής απεδίδε ένα μεγάλο μέρος των ατυχιών της ελληνικής φυλής. Κάποτε μάλιστα έγραψε ότι το διάβασμα μιας μόνο σελίδας βυζαντινού χρονικογράφου ήταν αρκετό για να προκαλέσει ποδάγρα. Ο θαυμασμός του για το αρχαίο πνεύμα της Ελλάδας τον έκανε να περιφρονεί τον μεταβυζαντινο πολιτισμό της. Χαρακτήρισε τον «Ερωτόκριτο» για παράδειγμα το αριστούργημα της Κρητικής δημοτικής λογοτεχνίας του 17ου αι. σαν τερατώδια.

Πέρα από τις εκδοτικές και προπαγανδιστικές του δραστηριότητες ο Κοραής συνέβαλε στην υπόθεση της αναγεννημένης νεας Ελλάδας με πολλούς άλλους τρόπους. Ενθάρρυνε νεαρούς Έλληνες που σπουδάζαν στο εξωτερικό και έστελλε μπασούλα γεμάτα βιβλία (από τον «Πλούτο των Εθνών» του Αδάμ Σμιθ ως τις «θεραπείες Αφροδισίων Νδσημάτων») για τις βιβλιοθήκες των διάφορων κολλεγίων στην Ελλάδα. Έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την περίφημη Ακαδημία της Χίου, διότι παρά το γεγονός ότι ο ίδιος φαίνεται να μην επισκεφθηκε ποτέ τη νήσο, θεωρούσε τον εαυτό του πάντοτε Χιώτη. Τους Χιώτες μάλιστα τους θεωρούσε τους Γάλλους της Μέσης Ανατολής. Απέσχεν ωστόσο από τις προσπάθειες των μελών της Φιλικής Εταιρείας, της μυστικής επαναστατικής οργάνωσης που ιδρύθηκε στην Οδησό το 1814, για να προετοιμάσει το έδαφος για την ένσπλη εξέγερση.

Όταν εξερράγη η Επανάσταση του 1821 ο Κοραής τη θεώρησε πρόωρη κατά μια γενιά. Πίστευε ότι αν αυτή ξέσπαζε αργότερα οι αρχηγοί θα ήσαν τότε πιο μορφωμένοι κι η αιματοχυσία κι ο εμφύλιος σπαραγμός που χαρακτήριζαν τον Αγώνα, μπορούσε ν' αποφευχθεί. Οι ξένες Δυνάμεις ακόμα δεν θα μπορούσαν να επεμβαίνουν στα ελληνικά πράγματα με τον τρόπο που έκαναν. Όταν ξέσπασαν οι εχθροπραξίες εν τούτοις έκανε ό,τι μπορούσε για να συμβάλει στη διεξαγωγή του πολέμου. Αν ήταν είκοσι χρόνια νεώτερος (ήταν τότε εβδομηντατριών χρονών), ούτε Θεοί ούτε δαίμονες δεν θα μπορούσαν να τον εμποδίσουν από του να πάρει τα όπλα. Η χαρακτηριστική του αφέλεια σε θέματα πρακτικής πολιτικής φαίνεται από τη συγκινητική εκκλήση στον πρόεδρο της Αιτής Ζητώντας του να στείλει ταξιαρχία Αιτών στη βοήθεια των επαναστατημένων Ελλήνων.

Ο Κοραής είχε μεγάλη επιθυμία όπως πετύχει η Επανάσταση που κηρύχθηκε κάτω από αντίξοες συνθήκες, φοβόταν ωστόσο μήπως οι Έλληνες κάνουν κατάχρηση της ελευθερίας που θα κέρδιζαν τελικά κι αντικαθίστουσαν απλώς την τυραννία των Τούρκων με τη δική τους. «Το να καταστρέψεις ένα οικοδόμημα» έγραφε «δεν χρειάζεται μεγάλη σοφία, ιδιαίτερα όταν αυτό βρίσκεται στο χείλος της κατάρρευσης από πολύ καιρό. Η μεγάλη και τρομερή δυσκολία είναι να το ξαναχτίσεις».

Ο Κοραής συνέχισε να εκδίδει κλασικά κείμενα καθ όλη τη διάρκεια της Επανάστασης, ιδιαίτερα κείμενα με πολιτικό μήνυμα όπως «Τα πολιτικά» του Αριστοτέλη κι «Οι παράλληλοι βίοι» του Πλούταρχου. Παρακολουθούσε επίσης στενά τα διάφορα συντάγματα που οι επαναστάτες καταρτιζαν και τα σχολίαζε στην αλληλογραφία του με τον Αμερικανό Θωμά Τζέφερσον, τον οποίο συνάντησε πριν τριάντα χρόνια στο Παρίσι και με τον Τζέρεμη Μιένθθαμ. Συνεχώς έκανε ότι μπορούσε για να διατηρήσει το γαλλικό ενδιαφέρον για τον Αγώνα.

Η καταστροφή του Τουρκοαιγυπτιακού στόλου από τον ενωμένο Βρετανικό Ρωσικό και Γαλλικό στόλο στο Ναυαρίνο του Οχτώβρη του 1827, σημαίνει ότι θα δημιουργόταν κάποια μορφή ανεξάρτητη Ελλάδα. Την ανεξαρτησία ακολούθησε λίγους μήνες αργότερα η άφιξη σαν πρώτου κυβερνήτη της Ελλάδας Ιωάννη Καποδιστρια, ο οποίος

για πολλά χρόνια ήταν στην υπηρεσία του Αλεξάνδρου Α της Ρωσίας. Η χαρά του Κοραή ότι οι Τούρκοι τελικά είχαν διωχθεί από το ελληνικό εδαφος ή τουλάχιστον μέρος του, μετρίαζοταν με την αποστροφή του για τους αυταρχικούς τρόπους του Καποδιστρια. Φαινοταν στον Κοραή όπως και σε πολλούς άλλους Έλληνες πατριώτες, ότι ο Καποδιστριας πρόδωνε τα ιδανικά για τα οποία είχε γίνει ο μακρός και αιματηρός αγώνας για ελευθερία.

Φοβούμενος μήπως η Ελλάδα, κάτω από τον Καποδιστρια, θεθεί κάτω από Ρωσική επιρροή, ο Κοραής εξέδωσε δυο φυλλάδια κάτω από ψευδώνυμο, στα οποία υποδεικνυε τους κινδύνους που αντιμετώπιζε η Ελλάδα, εξέφραζε τους φόβους του για τον χειρισμό των γεγονότων στη χώρα κι επιτίθετο άγρια κατά του νέου κυβερνήτη. Ανάμεσα στα άλλα τον κατηγορούσε για αρχαιοκαπηλία, αποκαλώντας τον «πιο βάρβαρο ακόμα κι από το βάρβαρο Λόρδο Ελγίνο». Έφτασε στο σημείο να διερωτάται κατά πόσο ο Καποδιστριας μπορούσε να ονομασθεί Έλληνας. Λίγο πριν δημοσιευθεί το δεύτερο φυλλάδιο, ο Καποδιστριας δολοφονήθηκε σαν έμπαινε στην εκκλησία τον Οχτώβρη του 1831. Ο θάνατος του Καποδιστρια είχαν όμως απλώς σαν αποτέλεσμα την επιβολή από τις Μεγάλες Δυνάμεις του δεκαεφταχρονου Πριγκίπα Όττο Βίττελμπαχ, δευτερότοκου γιου του Βασιλιά της Βαυαρίας Λουδοβίκου του Β και την αντικατάσταση του δεσποτισμού από το βαυαρικό. Ο Κοραής πέθανε το Μάρτη του 1833, λίγο μετά την άνοδο του Όθωνα στο θρόνο, με τις

τελευταίες του μέρες γεμάτες πικρα από το συναισθήμα της αποτυχίας.

Πως μπορούν τα επιτεύγματα του νεου αυτού Ιπποκράτη, όπως με ενθουσιασμό χαιρετίσθηκε ο Κοραής από τους συγχρονους του, να ανακεφαλαιωθούν; Η φιλοπονια του βέβαια, η μάθηση του κι η προσήλωση του στην ιδέα μιας ελεύθερης Ελλάδας, είναι πέραν πάσης αμφιβολίας. Είναι ωστόσο αμφίβολο κατά πόσο οι προσπάθειες του ν' ανυψώσει το μορφωτικό επίπεδο των Ελλήνων συμπατριωτών του και πάνω απ' όλα να ενσταλάξει σ' αυτούς «επίγνωση του παρελθόντος» και περηφάνεια για την απάρμιλλη προγονική τους κληρονομιά, βρθηκαν την δέουσα ανταπόκριση ανάμεσα στις ευρειες μάζες του ελληνικού λαού, οι περισσότεροι από τους οποίους ήσαν αγραμματοι. Αναμφίβολα εν τούτοις ο Κοραής άσκησε τεράστια επιρροή πάνω στη σκέψη της μικρης αλλά ισχυρης διάνοησης η οποία δημιουργήθηκε κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, τα περισσότερα μέλη της οποίας ανήκαν στις κοινότητες της ελληνικής διασποράς μάλλον παρά ζούσαν στα οθωμανικά εδάφη. Αλλά αν οι ενεργειες του Κοραή έπαιξαν σχετικά μικρό ρόλο στην πραγματική εξέλιξη του Αγώνα για ανεξαρτησία, χωρίς αμφιβολία αυτός έπαιξε τον πρωτεύοντα ρόλο, δίνοντας έκφραση στις προσδοκίες του εθνικού κινήματος των Ελλήνων και κατεύθυνση στον πνευματικό προσανατολισμό του νεοσύστατου ελληνικού κράτους.

ΦΡΙΕΟΣ Σ ΜΑΡΑΘΕΥΤΗΣ